

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

КАЗКОТЕРАПІЯ У РОБОТІ З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності 053. Психологія

Освітньо-професійної (наукової) програми

«Психологія»

Спеціалізація: практична психологія

Ганна РУДА

Керівник: к. психол. наук, доцент Анастасія ЯЦЮК

Рецензент: д. психол. наук, професор Ігор ПОПОВИЧ

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСІЇ В ДІТЕЙ	5
1.1. Особливості прояву агресії у дітей	5
1.2. Форми та типи агресії у дітей 4-5 років	10
1.3. Казкотерапія, як метод корекції агресивної поведінки	13
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ 4-5 РОКІВ	21
2.1. Методи дослідження	21
2.2. Аналіз результатів	26
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ КАЗКОТЕРАПІЇ У ДІТЕЙ 4-5 РОКІВ	28
3.1. Методика корекції агресивності у дітей 4-5 років за допомогою казкотерапії	28
3.2. Ефективність запропонованої методики корекції агресивності у дітей 4-5 років	37
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47
Додаток А.....	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Агресія у дітей є однією з найбільш гострих проблем не тільки для працівників освіти, а й для суспільства в цілому. Зростання дитячої злочинності, збільшення числа дітей, які проявляють агресію в повсякденному житті, ставлять завдання вивчення психологічних умов, що викликають ці небезпечні явища. Особливо важливим є вивчення агресії в молодому віці, коли ця ознака перебуває в зародковому стані і коли коригувальні дії все ж можуть бути зроблені своєчасно.

Агресія поширена у більшості дітей. Однак у певних дітей агресія стає стійкою характеристикою особистості. В результаті у дитини виникають труднощі з самореалізацією, особистісним розвитком, спілкуванням з іншими. Дитина з агресивними проявами створює багато проблем не тільки оточуючим, але і самому собі. Психіка незрілої дитини не здатна подолати фрустраційні впливи без грамотної допомоги дорослої людини. Вчителі початкових класів, психологи та батьки повинні знати та враховувати особливості агресії у дітей, щоб оперативно виправити та запобігти деструктивним проявам. Слід також враховувати той факт, що хлопчики і дівчатка відрізняються по агресивності і враховувати ці відмінності при побудові освітнього процесу.

Проблемою агресії у дітей займаються багато відомих науковців, таких як Г. Є. Бреслав, Д. Г. Лютова, Г. Б. Моніна, Т. Г. Рум'янцева, І.А. Фурманов, та інші.

Мета дипломної роботи: дослідження ефективності корекції агресивної поведінки у дітей методами казкотерапії.

Відповідно до поставленої мети роботи необхідно вирішити наступні **завдання дослідження:**

- 1) вивчити особливості прояву агресії у дітей;
- 2) дати характеристику агресії у дітей 4-5 років;

- 3) дослідити агресивність у дітей 4-5 років;
- 4) провести корекцію за допомогою казкотерапії та визначити її ефективність.

Об'єкт дослідження: дитяча агресія.

Предмет дослідження: корекція агресивності у дітей 4-5 років.

Методи дослідження. Під час написання дипломної роботи було використано такі методи дослідження, як: теоретичний аналіз, спостереження. Проективні методи узагальнення та аналізу різноманітних підходів до використання малюнкових методик та методи казкотерапії для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети.

Практичне значення. Дослідити методу психологічної корекції як метод комплексного психологічного впливу на дитину (підлітка) з метою зміни її життєвих настанов, поглядів, навичок поведінки, а також розвитку таких психічних функцій, як пам'ять, увага, мислення.

Апробація результатів дослідження: Результати дослідження представлені у збірнику V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» / А.М.Яцюк, Н.О.Олейник, В.В.Мойсієнко та ін.. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2020.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСІЇ В ДІТЕЙ ТА МЕТОДУ КАЗКОТЕРАПІЇ

1.1. Особливості прояву агресії у дітей

Спочатку слід визначити поняття «агресія» та «агресивність» та розуміти, навіщо людині потрібен цей механізм реагування. Слово «агресія» (aggression) походить від слова adgradi (de ad – на, gradus – крок), що дослівно означає «рухатися на», «наступати». Найближчими словами-родичами цього поняття є «прогрес» (рух уперед, розвиток) та «регрес» (рух назад) [1,с.4].

У дослідників агресії різні погляди на те, що це таке і як його слід оцінювати як позитивне або негативне явище.

Причина негативного ставлення до агресії полягає в перенесення ставлення з конкретних проявів агресії на саме поняття «агресія» загалом. Але це не зовсім вірно: агресія є природна властивість людини, невід’ємна частина її життя, а не соціальна чи клінічна патологія.

Агресивні тенденції властиві людській природі.

Сьогоднішні психологи виокремлюють [39]:

- позитивну агресію, яка забезпечує індивіду, групі чи суспільству в цілому можливість виживання, безпеки й розвитку;
- негативну агресію спрямовану на задоволення бажання від нанесення шкоди навколишньому середовищу.

У соціальному середовищі рівень агресії визначається ступенем соціалізації та етнокультурними нормами, вимогами, настановами. Загальний розвиток цивілізації спрямований на максимальне обмеження агресії моральними та соціальними рамками.

Агресію можна розділити на:

- творчу;

- конструктивну - коли адаптація, задоволення потреби відбувається соціально прийнятним способом;

- деструктивну (ворожу, асоціальну) - коли потреби задовольняються соціально неприйнятним способом, а адаптація пов'язана із спричиненням страждання, шкоди навколишньому світу або собі.

Останню через її руйнівність можна назвати насильством.

Агресія проявляється у вигляді [27]:

– агресивної поведінки;

– агресивних дій.

Агресивна поведінка складається з пізнавального, вольового та емоційного компонентів.

Пізнавальний компонент - це розуміння ситуації, вибір предмета та обґрунтування мотиву прояву агресії.

Емоційна складова - це незначний прояв негативних емоцій: гнів, огида, презирство, гнів.

Складовою сили волі є цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність (якості самі по собі дуже позитивні).

Ступінь вираженості компонентів може змінюватися. Це пов'язано з фізіологічними властивостями особистості - темпераментом, інтроверсією та екстраверсією та багато іншого.

Наступні психологічні характеристики можуть спровокувати агресивну поведінку [23]:

– недостатній розвиток інтелекту;

– занижена самооцінка;

– низький рівень самоконтролю;

– нерозвинуті комунікативні навички;

– підвищена збуджуваність нервової системи внаслідок різних причин (травми, хвороби).

Основними причинами дитячої агресії є:

- прагнення привернути до себе увагу однолітків;
- прагнення отримати бажаний результат;
- прагнення бути головним;
- захист та помста;
- бажання принизити гідність іншого з метою підкреслення своєї переваги.

За Г. Паренсом, слід вважати, що «для дітей, так само як і для дорослих, характерні дві форми прояву агресії: не деструктивна агресивність та ворожа деструктивність» [28].

Не деструктивна агресивність – це механізм задоволення бажань, досягнення цілей та вміння адаптуватися. Це спонукає дитину до змагань у зовнішньому світі, захищати його права та інтереси, формувати знання та вміння розраховувати на себе [1].

Ворожа деструктивність – це не тільки зло та ворожа поведінка, а й бажання когось нашкодити, насолодитися ним [1].

Як результат: конфлікти, встановлення агресивності як основної якості особистості та зниження адаптивних можливостей дитини.

Психологічні риси, які провокують образливу поведінку це зазвичай [32]:

- недостатній розвиток інтелекту та навичок спілкування;
- низький рівень саморегулювання;
- недорозвинення ігрової діяльності;
- занижена самооцінка;
- порушення в відносинах з однолітками.

Особливостями агресивної поведінки у дітей є наступні:

- Жертвами агресії стають близькі люди – рідні, друзі тощо. Це своєрідне явище «самозаперечення», оскільки такі дії спрямовані на розрив родинних зв'язків - життєво важливу основу людського існування.
- Далеко не всі агресивні діти виховуються в неблагополучних сім'ях, чимало з них, навпаки, мають заможних та турботливих батьків.
- Агресія часто виникає без реального приводу.

У дитинстві дитина залежить від батьків, особливо від матерів, і шукає їх уваги та схвалення. Агресія є одним із механізмів привернення уваги та способом досягнення своєї мети. Перші прояви агресії можна побачити у дитини на третьому місяці життя: вона махає руками, трясє ногами, хапає предмети. Це діяльність інструментального характеру.

Все дуже залежить від реакції дорослих: вони можуть миттєво задовольнити дитячі потреби, але можуть і ігнорувати їх. Зауважте, що ці два шляхи призводять до одного результату - дитина росте агресивно.

Перший варіант виховання агресивності [26]:

- надто послужливі батьки;
- дитина постійно досягає бажаного результату завдяки агресії, розвиває стереотип агресивної поведінки;
- у разі невиконання своїх бажань дитина починає кричати, тупотіти ногами, проявляти вербальну, експресивну, фізичну агресію;
- така поведінка спочатку формується вдома, потім переноситься у суспільне середовище;
- по мірі дорослішання стереотип поведінки стає якістю особистістю;
- є риси егоцентричного, істеричного та збуджуючого характеру.

Другий варіант виховання агресивності:

- батьки емоційно нехтують дитиною, ставляться до неї жорстоко чи негативно (хлопчики страждають від нестачі уваги матері);
- така поведінка батьків породжує страх, що викликає агресію;

- найагресивніші діти в ранньому віці з різних причин надовго «відірвалися» від своїх матерів;
- агресія - це засіб привернення уваги.

Однак це два крайніх варіанти, які відносно рідкісні: значна частина агресії дітей розвивається десь між цими двома протилежностями, що призводять до одного результату.

Особливості агресії у дітей середнього дошкільного віку:

- бажання стати популярним серед однолітків на фоні недорозвинених стандартів спілкування та переваг процесу хвилювання над процесом гальмування призводить до використання агресивних методів;
- швидше за все агресія виникає у дітей з порушеннями інтелекту, соціально занедбаних, нехтуючих батьками, у дітей з органічним ураженням мозку;
- деякі приклади батьківства та виховання сприяють появі агресії;
- маленькі діти погано осмислюють свою агресивну поведінку и дуже просто переходять від словесного до фізичного;
- звикають включати дорослих у свої конфлікти (грамотні дорослі не поспішають втручатися, пропонують своїм дітям зрозуміти себе і розібратися) – вирішення проблем дитини дорослими гальмує його розвиток: він не вчиться правильно справлятися з конфліктними ситуаціями, заспокоювати свою агресію;
- окремі діти фігурують як ініціатори агресії ;
- агресія проявляється як індивідуальні спалахи гніву, інструментального характеру.

Так, коли мова йде про ситуацію, коли його потреби не задовольняються, дитина (як і дорослий) реагує на це негативними емоціями - залежно від темпераменту та психологічних особливостей це може бути гнів, страх, тривога. Однак керовані психологічні механізми ще не

функціонують, тому дитина зазвичай прагне змінити ситуацію, часто за допомогою агресії.

1.2. Форми та типи агресії у дітей 4-5 років

І. А. Фурманов ділить агресивну поведінку дітей на дві форми - соціалізовану та несоціалізовану [1].

Соціалізована:

- діти не мають психічних порушень;
- у дітей низька моральна та поведінкова регуляція поведінки;
- моральна нестабільність;
- нехтування соціальними нормами;
- недосконалий самоконтроль;
- використовують агресію для привертання уваги;
- яскравий вияв негативних емоцій (крик, лайки, розкидання речей);
- направлення агресії для отримання емоційної відповіді;
- акти агресії швидкоплинні, не відзначені надзвичайною жорстокістю;
- агресія мимовільна, ворожі дії швидко стають дружніми;
- застосовується фізична (пряма або непряма) агресія;
- діти мають низький статус у групі однолітків - їх не помічають, не сприймають серйозно або їх уникають.

Не соціалізована:

- часто присутні психічні розлади (епілепсія, шизофренія, органічне ураження мозку) з негативними емоційними станами (тривога, страх, дисфорія);
- висока тривожність, емоційна напруженість, схильність до хвилювання та імпульсивна поведінка;
- зовнішній вияв – пряма вербальна або фізична агресія;

- ці діти не намагаються домагатися співпраці з однолітками;
- агресивні дії дітей це сплеск накопиченого емоційного напруження, або отримання задоволення від заподіяння неприємностей іншим.

I. А. Фурманов, спираючись на прояви агресії, виокремлює чотири категорії дітей [1]:

- діти, які мають схильність до прояву фізичної агресії:

це активні, цілеспрямовані, активні, рішучі діти, які налаштовані ризикувати, безцеремонністю та жагою до пригод. Їх екстраверсія поєднується з честолюбством та прагненням до публічного визнання. Зазвичай це посилюється хорошими лідерськими навичками, здатністю об'єднувати однолітків, правильно ділити групові ролі, лідирувати. Одночасно вони із задоволенням демонструють свою силу та авторитет, домінують над іншими людьми та виявляють садистські тенденції. Крім того, для цих дітей характерна низька розсудливість і стриманість, поганий самоконтроль. Як правило це пов'язано з відсутністю соціалізації та неможливістю чи небажанням стримувати чи затримувати свої потреби. Вони постійно шукають гострих відчуттів. Такі діти діють імпульсивно і безрозсудно, не роблять висновків зі свого негативного досвіду, тому повторюють ті самі помилки. Окрім того, вони здатні на брехню, зраду, оскільки не дотримуються етичних та моральних норм, просто ігнорують їх.

- діти, схильні до словесної агресії:

такі діти відзначаються психічним розладом, тривожністю та невпевненістю в собі. Будучи активними й працездатними, вони емоційно схильні до зниженого настрою. Зовні здаються похмурими, недоступними та зверхніми, однак при ближчому знайомстві вони стають дуже товариськими і говіркими. Для них характерний постійний особистий конфлікт, який провокує стан напруги і хвилювання. На таких дітей сильно впливають навіть незначні роздратування, слабкі подразники легко викликають у них спалах роздратування, гніву та страху. Найсильніше ці негативні емоції проявляються при будь-якому реальному чи уявному зниженні їх значущості

чи самооцінки. Однак вони не знають чи не вважають за потрібне приховувати свої почуття та ставлення до оточуючих та висловлюють їх у агресивних словесних формах. Спонтанність та імпульсивність таких дітей поєднується з жорстокістю та консерватизмом, які «відгороджують» їх від переживань та внутрішніх конфліктів.

– діти, схильні непрямій агресії:

їм властива надмірна імпульсивність, поганий самоконтроль, низька обізнаність про свої дії. Вони рідко замислюються про причини своїх дій, не передбачають наслідків, прагнуть миттєво задовольнити потреби, незалежно від обставин, моральних норм, побажань оточуючих. Непрямий характер агресії - це наслідок подвійної природи цих дітей: з одного боку, вони сміливі, рішучі, ризикують та публічно визнаються, а з іншого - співчутливі, тихі, чуйні, захоплюючі, що прагнуть привернути увагу за допомогою екстравагантності поведінки. Вони не сприймають критики, тому люди, які їх критикують, викликають роздратування та образи.

– діти, схильні до негативізму:

вони характеризуються підвищеною вразливістю та ранимістю. Основними рисами характеру є егоїзм, переконаність. Все, що стосується їх особистості, викликає протест. Ось чому вони сприймають критику та байдужість оточуючих як образ і внаслідок їх нездатності стримувати емоції починають активно виражати своє негативне ставлення. Водночас, ці діти розсудливі, виважені, що часто захищає їх від зайвих конфліктів та переживань. Однак вони часто перетворюють активний негативізм на пасивний - руйнуючий контакт.

Можливо визначити наступні типи агресії у дітей 4-5 років [4]:

- Гіперактивно-агресивна дитина.

Рухливим дітям важче бути дисциплінованими та слухняними. Такі діти, які є кумирами в сім'ї або вирощені в атмосфері вседозволеності, потрапляючи в коло одноліток, можуть стати агресивними.

– Агресивно-вразлива й виснажена дитина.

Уразливість дитини може бути пов'язана не тільки з порушеннями навчання або недоліками у вихованні, але і зі зростанням захворювань, особливостями дозрівання нервової системи та організму. Підвищена чутливість, дратівливість, ранимість можуть провокувати агресивну поведінку.

- Агресивна дитина з опозиційно-зухвалою поведінкою.

Якщо дитина часто говорить грубощі, але не всім, а лише батькам та знайомим, то, скоріш за все, у ваших взаєминах щось не так: ви рідко граєте та спілкуєтесь зі своєю дитиною; ви вже не зразок для наслідування, як раніше; дитині сумно, робити нічого, тому вона скеровує свій настрій, проблеми і перекладає відповідальність за свою поведінку на вас.

- Агресивно-боязка дитина.

Ворожість, підозрілість як засіб захисту дитини від уявної загрози, «нападу».

- Агресивно-байдужа дитина.

Є діти, у яких здатність до емоційного відгуку, співпереживання, співчуття до інших порушена. Мотивами для цього можуть стати несприятливі умови сімейного виховання, порушення інтелектуального розвитку дитини, а також риси емоційної холодності, черствості, підвищена афективна (емоційна) збудливість, що передається від батьків або близьких дітей. Ця дитина часто дратується або, навпаки, байдужа до всього, штовхає, б'є, вимовляє образливі слова, жорстоко поводить з тваринами, і в той же час не усвідомлює, що інший, тобто ображеній людині, боляче чи погано.

1.3. Казкотерапія, як метод корекції агресивної поведінки

Психологічна корекція – це метод комплексного психологічного впливу на дитину (підлітка) з метою зміни її життєвих настанов, поглядів, навичок поведінки, а також розвитку таких психічних функцій, як пам'ять, увага, мислення.

Психологічну корекцію агресивних форм поведінки у дітей дошкільного віку проводять різними методами за такими напрямками:

1. Гра (найширше використовують під час роботи з дітьми молодшого віку).
2. Вилучення зі звичного оточення та залучення до коригуючого середовища чи групи (якщо встановлений зв'язок між агресивною поведінкою дитини (підлітка) та її найближчим оточенням).
3. Творче самовираження (малювання, конструювання, заняття музикою та іншими видами творчої діяльності).

На всіх етапах спільної роботи поведінка спеціаліста є провідним джерелом підкріплення позитивних змін у поведінці дитини, а його особистість – основним «інструментом» його професійної діяльності.

Казкотерапія – це процес пошуку, сенсу, тлумачення пізнання світу та системи відносин у ньому; переведення казкового змісту в реальність; процес об'єктивації проблемних ситуацій, активізація потенціалу особистості, всебічне навчання та виховання; терапія навколишнім середовищем, особлива казкова ситуація, в якій може статися сон, і головне, почуття безпеки [5].

Отже, казкотерапія – це екологічно чистий, безпечний, безболісний спосіб спілкування з дітьми. Можливо, через казки (або під їх впливом) формується життєвий сценарій і відповідно через казку людина зазнає трансформацію, переосмислення, перетворення внутрішнього та зовнішнього світу та моделювання кращого майбутнього.

Актуальність використання та новизна комплексної казкової терапії полягає у поєднанні різноманітних методологічних, педагогічних, лінгвістичних, психотерапевтичних прийомів у єдиному казковому контексті та адаптації їх до психіки дітей для формування самодостатньої особистості, тобто людини, впевненої та незалежної у своїх думках та рішеннях. Психологічні механізми використання казки у тому, що, слухаючи та вивчаючи казку, дитина певною мірою задовольняє найважливіші потреби, актуальні їй у цей час.

Опишемо типи казок, які використовуємо на практиці як метод казкової терапії:

– Художні казки – це народні та авторські оповідання. Народні казки несуть мудрість століть і часто містять багато значень. Художні казки включають народні, авторські казки, а також притчі, байки, легенди, билини. Саме з них дитина дізнається, що життя є активним протистоянням двох важливих елементів: зла і добра. І добро завжди винагороджується, а зло завжди карається. Художня казка пропонує дитині модель певної життєвої ситуації і допомагає її досягнути, дати оцінку героям і тим самим визначити для себе правила поведінки в реальному житті. У всіх художніх казках є мораль, як то: «Колобок», «Котик та півник» (неслухняність та розважливість призводять до біди), «Попелюшка» (доброта й працьовитість завжди винагороджуються), «Кіт у чоботях» (вірний друг кращий від багатства), «Хлопчик-мізинчик» (кмітливість та розум перемагають силу) тощо.

– Дидактичні казки використовуються для показу навчального матеріалу в грайливому вигляді. А їхні персонажі - це зазвичай абстрактні поняття чи явища природи (доброта, сила, вітер, сонце), неживі предмети (іграшки), символи (цифри, літери, звуки), для яких спеціально створений казковий образ світу. Ці казки можуть розкрити зміст і значення певних знань. Тобто, у формі дидактичних казок вихователі можуть виконувати навчальні завдання.

– Психокорекційні казки створені, щоб м'яко впливати на поведінку дитини. Вони дозволяють виправити поведінку дітей чи особисті риси (сором'язливість, бездумність, настроєність, жадібність тощо). Психокорекційна казка також може навчити дітей ввічливості, доброти та турботи. Створити таку історію нескладно: потрібно визначити героя (казкового близнюка малюка); описати його життя (дуже схоже на життя дитини); ставити героя в проблемну ситуацію, що стосується дитини; розкажіть, як герой казки вирішив це (запропонуйте альтернативну модель поведінки).

– Медитативні казки створені для того, щоб допомогти дитині зняти емоційний стрес, налаштувати його на позитивне сприйняття зовнішнього світу тощо. Основна особливість медитативної казки - відсутність конфліктності та негативних персонажів. Найпоширеніша її форма – подорожі [38].

Створюючи медитативну казку, необхідно придумати для малечі таку ситуацію, у якій вона відчувала б себе щасливою, спокійною і радісною. І в ході історії формуються позитивні образи (зорові, слухові, смакові, нюхові та тактильні кінестетики). Наприклад, ви можете «піти» з дитиною в казковий ліс і поспілкуватися з квітами, деревами, птахами та добрими тваринами.

Казкова терапія як психологічний метод має свої вікові обмеження при роботі з дітьми: дитина повинна мати чітке розуміння наявності казкової реальності, відмінної від реальної. Зазвичай майстерність цього розрізнення формується у дитини до 3,5-4 років, хоча, звичайно, у кожному конкретному випадку необхідно враховувати індивідуальні особливості розвитку дитини, важливо пам'ятати, що малюк здатний сконцентрувати свою увагу протягом 15-20 хвилин. Для того, щоб захоплююча подорож в казку не перетворилася на неприємне випробування, радимо робити кожні 15 хвилин паузу, яку можна наповнити веселою гімнастикою або вправами на пальцях.

За допомогою казок можна діагностувати, формувати або коригувати деякі структури і якості особистості.

Психодіагностичні казки забезпечують психологів інформацією, зашифрованою у зображеннях, з якими дитина ототожнює себе і яку згодом слід використовувати при написанні коригувальних казок. У психодіагностичній казці можна чітко простежити проблему, яка стосується дитини в певний момент часу.

Крім того, можуть застосовуватися психодіагностичні проєктивні методи, які зазвичай використовуються в казко терапії.

Психокорекційні казки застосовуються для м'якого впливу на поведінку та світогляд малюка, зподолання його психологічних проблем,

виправлення певних рис характеру дитини, які ускладнюють його життя. Це може бути зайва сором'язливість, бездумність, настроєність, хвастощі, схильність вирішувати свої проблеми агресією. Під корекцією ми маємо на увазі «замінити» неефективну поведінку на більш продуктивну поведінку, а також пояснити дитині значення того, що відбувається. Спочатку казка про психокорекцію демонструє неефективну та непродуктивну поведінку, а потім пропонує альтернативу.

Психотерапевтичні казки – це особливий вид казки, який розкриває глибокий зміст подій. Вони не завжди прості, не завжди мають традиційно щасливий кінець, але вони завжди глибокі і проникливі. Своєчасна розповідь дитині означає стільки ж, скільки психологічне консультування для дорослої людини [37].

Різниця лише в тому, що дитині не потрібно озвучувати та аналізувати те, що з ним відбувається: робота знаходиться на внутрішньому, підсвідомому рівні.

Авторські психологічні (або терапевтичні) казки - це спеціальні казки. Зазвичай їх пишуть психологи, але їх також можуть вигадувати і розповісти мама і тато спеціально для своєї дитини. Авторські казки, незважаючи на свою магію, насправді - це розповіді про життєві ситуації, в яких дитина може опинитися і про пов'язані з ними почуття. Ці казки зосереджені на вирішенні конкретної проблеми або позбавленні дитини від особливого страху. Тому лише правильно підібрані казки правильно вплинуть на особистість дитини [7].

Методи казкової терапії можна розділити на дві групи: розповідь про казку для дорослим та розповідь про казку дитини.

Працюємо з дітьми, використовуючи казкову терапію як індивідуально, так і з групою. Психолог може застосовувати різні способи розповідання казки:

- розповідання та переказ казок;
- казки на піску;

- лялькові вистави;
- моделювання казкових героїв та складання історій про них;
- малювання казки з нестандартним сюжетом;
- складання нової казки.

Розглянемо кроки складання казки з дитиною (або дітьми) відповідно до його психологічної проблеми.

На думку Р. Ткач [35], Для того, щоб казка чи історія були впливовими та корисними, для її створення необхідно дотримуватися певних правил:

1. Перш за все, потрібно придумати казкового героя, близького дитині за статтю, віком, характером тощо, далі опишіть у казці персонажа, його життя, щоб дитина помітила схожість із собою (але не відкрито).

2. У казці має бути ситуація в чомусь подібному до проблеми дитини, але ні в якому разі не бути безпосередньо подібним до нього.

3. Казка повинна запропонувати новий досвід, завдяки якому дитина може зробити інший вибір при вирішенні своєї проблеми. Або психолог повинен допомогти.

4. Казка повинна розгортатися у певній послідовності (початок казки, проблемна ситуація, кульмінація, результат, моральність казки).

Дитячі казки, складені ними самими, не тільки відображають їхню реальність та актуальні проблеми, але й сприяють вирішенню труднощів. Зазначається, що створення казки позитивно впливає на психологічне здоров'я: дитина стає більш врівноваженою, краще справляється з життєвими труднощами.

Складну казку дитині можна читати без обговорення, даючи можливість подумати і, перш за все, дати можливість психіці дитини «обробляти» інформацію на підсвідомому рівні. Ви також можете намалювати цю казку, пограти в неї ляльками, пісочниці з фігурками.

На практиці заняття з казкової терапії зазвичай проводяться за такою логікою:

- незвичайне привітання;

- ритуал входження в казку;
- складання або читання казки;
- психогімнастичні вправи або рухливі ігри;
- трансформація сюжету;
- обговорення казки (за потребою);
- релаксація;
- ритуал прощання, сюрпризний момент.

Ритуал входження (виходу) у казку для дітей є обов'язковим. Для дітей дошкільного віку такими ритуалами можуть бути: маніпулювання магічними предметами (магічне кільце, дзеркало, паличка, золотий ключ тощо); магічні заклинання чи читання магічної книги тощо.

Діти із задоволенням входять до казки за допомогою чарівників, у ролі яких можуть ляльки ляльки: Фея, Ельф, Маг, Гном та інші. Подорож у дитячу казку повинна бути наповнена іграми, які дозволяють ознайомитись з казкою. Ритуал виходу допомагає безпечно повернутися з ситуації в казці у звичайну реальність.

Також використовувались казкові пазли на уроках корекції та розвитку, спрямованих на розвиток пізнавального поля дошкільнят. Це не просто інтелектуальна забава, це цікавий спосіб навчитися мислити логічно. Будь-які логічні пазли подаються як казка, і вони мають нову, яскраву і дивну форму. Світ героїв казок пробуджує дитячу уяву, перетворюючи завдання у захоплюючу подорож.

Підводячи відсумки, можна сформулювати деякі рекомендації для батьків та педагогів.

У процесі читання казок дорослі повинні враховувати власний стан. Їх не слід читати, якщо вас щось турбує, ви поспішає тощо. Дитина одразу відчуває невідповідність слів, образів, інтонацій та міміки, а також тривога може передатися дитині. Найкраще буде, якщо ви попросите близьких «підмінити» вас. Казка перед сном - це вечірній ритуал покладання, момент

найбільшої довіри та близькості дитини та її батьків. Крім того, діти дуже задоволені, коли батьки придумують для неї нові казкові історії.

Необхідно звернути увагу на реакцію дитини на казку, її окремі фрагменти. А слова, постава, жести та міміка - все це може вказувати на захоплення малюка змістом казки чи на її смуток. Якщо ваша дитина зосереджена на сюжеті, ви на правильному шляху. Якщо його не цікавить казка, це може означати, що він не готовий її прийняти.

Якщо дитина просить прочитати чи розповісти одну і ту ж казку кілька разів означає, що вона отримує новий досвід, переживаючи його з героєм. Це дає дитині уявлення про те, як боротися з цією ситуацією. Роблячи вибір казки, подумайте, що ви б хотіли «передати» своїй дитині.

За допомогою казкової терапії можна працювати з агресивними, невпевненими, сором'язливими, тривожними дітьми, з проблемами сорому, провини, брехні, з різними психосоматичними захворюваннями, а також розвивати пізнавальну, моральну та етичну сферу дошкільнят. Крім того, процес казкової терапії дозволяє дитині оновлювати свої проблеми та бачити різні способи їх вирішення.

Практичний досвід різних вчених дозволяє зробити висновок, що казкотерапія є одним із ефективних напрямків у роботі з дітьми дошкільного віку, що допомагає вирішити ряд проблем, які виникають у дітей дошкільного віку різних вікових груп та їх батьків.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ 4-5 РОКІВ

2.1. Методи дослідження

Розглянемо 3 методики, які буде використано в емпіричному дослідженні для виявлення агресії у дітей 4-5 років. Серед них: «Крокодил», «Неіснуюча тварина», «Кактус».

Графічна методика «Кактус» призначена для роботи з дітьми, старше 3 років.

При діагностуванні дитини їм дають аркуш паперу формату А4 та простий олівець. Використовуючи кольорові олівці восьми кольорів, при інтерпретації враховуються відповідні показники теста Люшера.

Інструкція: «На листі паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш». Питання та додаткові роз'яснення не допускаються.

Обробка даних: При обробці результатів враховуються дані, що відповідають усім графічним методам, а саме:

- розташування в просторі;
- розмір малюнка;
- характеристика ліній;
- сила натискання на олівець.

Крім того, розглядаються конкретні показники, характерні для цієї методики:

- характеристика «образу кактуса» (дикий, домашній, жіночий тощо);
- характеристика манери малювання (розмальований, схематичний);
- характеристика колбочок (розмір, розташування, кількість).

Інтерпретація результатів: результати оброблених даних на зображенні дозволяють діагностувати особисті якості дитини.

Агресивність – наявність колючок, особливо їх велика кількість. Надто довгі, близько розташовані одна до одної, колючки, відображають високу ступінь агресивності.

Імпульсивність – відривні лінії, сильне натискання.

Егоцентризм, прямування до лідерства – великий малюнок, розташований в центрі листа.

Невпевненість в собі, залежність від когось – маленький малюнок, розташований знизу листа.

Демонстративність, відкритість – наявність відступаючих відростків, химерність форм.

Скритність, обережність – розташування зигзагів по контуру чи всередині кактуса.

Оптимізм – зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у випадку з кольоровими олівцями.

Тривожність – переважання внутрішнього штрихування, переривисті лінії, використання темних кольорів у випадку з кольоровими олівцями.

Жіночність – наявність м'яких ліній і форм, прикрас, кольорів.

Екстравагантність – наявність на малюнку інших кактусів і кольорів.

Інтровертивність – на малюнку зображений тільки один кактус.

Спрямованість до домашнього захисту, відчуття родинної підтримки – наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.

Відсутність спрямованості до домашнього захисту, відчуття самотності – зображення дикого, пустельного кактуса.

Після закінчення малюнку дитині в якості доповнювання можна задати питання, відповіді на які допоможуть уточнити інтерпретацію:

1. Цей кактус домашній чи дикий?
2. Цей кактус дуже колеться? До нього можливо доторкнутися?

3. Кактусу подобається, коли про нього дбають, поливають, удобрюють?

4. Кактус росте один чи з якоюсь рослиною по сусідству? Якщо росте по сусідству, то, яка це рослина?

5. Коли кактус підросте, то як він зміниться (колючки, об'єм, відростки)?

Методика «Кактус» адаптована для експрес-діагностики агресивності.

Розглянемо проєктивну методику «Неіснуюча тварина», запропоновану Друкаревич М. З..

Тест рекомендовано використовувати з дітьми старшого дошкільного віку (5-6 років).

З його допомогою ви зможете вивчити загальні риси особистості дитини, агресивність, труднощі в спілкуванні. Методика може допомогти зрозуміти внутрішній світ дитини, як він сприймає навколишнє середовище.

Порядок роботи: намалювати малюнок на аркуші паперу формату А4 за допомогою олівців - звичайної та різнокольорової та гумки; складіть розповідь про тварину.

Інструкція: «Придумай і намалюй неіснуючу тварину, тобто таку, якої ніколи і ніде раніше не існувало і не існує. А також назви її неіснуючим ім'ям». При необхідності дитину можна попередити, що казки та мультфільми не слід використовувати.

Розповіді можна скласти в будь-якій формі (приблизно 10-15 речень). В описі бажано відобразити наступні моменти: розмір тварини, де і з ким він живе, чим харчується, чим зазвичай займається, чого боїться, за що живе і які переваги має, друзі чи вороги. Можна попросити назвати 3 основні бажання, які є у тварини.

Стандартна інструкція (намалювати неіснуючу тварину) емоційно нейтральна. Тому в даному тесті існують додаткові завдання намалювати: «Найбільш злу і найстрашнішу тварину» (дозволяє виявити найбільш приховані агресивні і депресивні тенденції, реакцію на загрозу); «Щасливу

тварину» (цінності і прагнення досліджуваного); «Нещасну тварину» (характер побоювань, усвідомлені і неусвідомлені уявлення досліджуваного про його найбільш гострі проблеми, ступінь стійкості досліджуваного до різного ступеню стресів).

Всі малюнки, зображені дітьми за методикою «Неіснуюча тварина», можна побачити в Додатку А.

Розглянемо методику «Крокодил».

Згідно з думками спеціалістів по проєктивному малюнку, крокодил є символом агресивної поведінки. Зображення крокодила сприяє прояву в людини агресивних тенденцій. На малюнку проєктуються такі якості характеру, як злопам'ятність, підозрілість, ворожість.

Методику було випробувано на різних вікових групах.

Матеріали: листи білого паперу формату А4.

Зображувальні засоби: простий і кольорові олівці, фломастери.

Колір, форма, розмір, сюжет додатково не обговорюються. Обмежень у часі не встановлюється. При проведенні методики необхідно розмістити дітей таким чином, щоб запобігти змальовування.

Тривожні діти в більшості випадків вдаються до використання простого олівця. Як і у всіх техніках малюнку, в даній діагностиці спостерігаються такі ознаки: тривожності, як стирання, промальовування деталей, повернення до різних частин малюнку, штрихування. У той самий час виправлення (чи стирання) можуть розглядатися як потреба за допомогою зображувальних засобів зменшити переживання агресії і породженого нею страху.

Малюнок відображає не лише стійкі якості індивіда, а ще його стан під час тестування. Можлива ситуативна тривожність, яка викликана спілкуванням з незнайомою людиною (психологом), психологічною атмосферою та іншими причинами. Тому необхідно враховувати особистісні характеристики дослідника: стать, вік і т.д.

Методика «Крокодил» дозволяє «знімати» не лише показники емоційного стану, а й діагностувати інтелектуальний розвиток досліджуваних дітей. Обговорювання образу життя, географії поширення та інших особливостей крокодила дозволить досліднику отримати додаткову інформацію про розвиток інтелектуальної сфери дитини.

На малюнках дітей агресивність може проявлятися в двох формах:

- 1) як стан самої дитини;
- 2) як відчуття ворожого соціуму по відношенню до себе.

Додаткові елементи (вода, дерева, земля та інше) трактуються як бажання структурувати ситуацію, а отже, контролювати її. Вода (озеро, річка, басейн) у поєднанні з замаскованим у ній крокодилом має свою символіку. Вона відкриває ворожу поведінку, демонструє латентну форму агресії.

Крім прямих агресивних символів (кігті, зуби, шипи), про ворожість свідчить кількість зображених тварин.

Дуже важливим показником є місце тварини на листі паперу.

Розташування у верхньому куті виявляє тривогу і орієнтацію на минуле.

Зрізання малюнка лівим краєм листа свідчить про фіксацію на минуле і, можливо, запереченні його. Якщо краєм листа зрізаний хвіст, то такою дією дитина заперечує свою злопам'ятність, проговорюючи при цьому, що вона всіх любить і всіх пробачає.

Розташування тварини в центрі сторінки свідчить про відчуття неповноцінності і незахищеності. Такий малюнок може бути зображений дуже сором'язливими дітьми, які фізично менше розвинуті у порівнянні з ровесниками.

Якщо весь малюнок зроблений як вигляд зверху, то стан досліджуваної дитини інтерпретується як депресивний.

Малюнки анфас, як правило, характерні для людей з безкомпромісною поведінкою.

В процесі опитування після малювання, як правило, виявляються причини агресії. Так, деякі діти говорять, що Крокодил буває злим тоді, коли він один.

У процесі дослідження спостерігалися і прямі промовляння такого типу: «Я його зовсім не боюсь», «Я їх усіх з'їм», «Усіх би вас, радісних, перекусати», які високо інформативні.

Таким чином, при інтерпретації прийнятні параметри, які характеризують стандартизовані проектні рисункові тести. Дана методика проста у виконанні, доступна, цікава для дітей, не викликає у них опір.

2.2. Аналіз результатів

На основі цілей і завдань нашого дослідження, а також після аналізу діагностичного матеріалу ми обрали 3 методи діагностики агресії:

- 1) методика «Крокодил»;
- 2) «Неіснуюча тварина» М. З. Друзкевич;
- 3) графічна методика «Кактус».

Емпіричною базою дослідження виступив заклад дошкільної освіти №4 міста Херсон. В експерименті приймали участь 16 дітей віком 5-ти років (9 дівчаток та 7 хлопчиків).

Результати діагностики методом «Крокодили» свідчать, що: «серед респондентів виявлено 52% дітей з високим рівнем тривожності; 40% мають високий рівень агресивності; у 4% опитуваних виявлена ситуативна агресія; у 56% – відмічено відчуття неповноцінності (незахищеності); депресивний стан присутній у 4% дітей».

Результати діагностики за методикою «Неіснуюча тварина» виявлено: «32% дітей з високим рівнем агресії, у решти виявлений низький рівень агресії». Діти з високим рівнем агресії намалювали великі зображення, засоби нападу (зуби, кігті, роги), дві тварини - одна атакує, інша тікає. Всі ці

елементи є ознакою ворожості, агресії, нездатності контролювати емоційний стан.

Результати діагностики за графічною методикою «Кактус» вказують на: «агресивність – 40%; імпульсивність – 32%; егоцентризм (прагнення до лідерства) – 64%; невпевненість в собі, залежність – 16%; демонстративність, відкритість – 60%; скритність, обережність – 36%; оптимізм – 80%; тривожність – 28%; інтровертність – 96%; прагнення домашнього захисту, відчуття сімейної спільності – 88%; відсутність прагнення до домашнього захисту, відчуття самотності – 12%».

Аналіз результатів нашого дослідження свідчить про те, що більшість школярів мають високий рівень агресії.

Діти з високим рівнем агресії частіше беруть участь у поведінці, що передбачає фізичну агресію. Аналіз психодіагностичних досліджень дозволяє констатувати необхідність спеціальних коригуючих заходів у школах та інших дитячих закладах.

РОЗДІЛ 3

КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ КАЗКОТЕРАПІЇ У ДІТЕЙ 4-5 РОКІВ

3.1. Методика корекції агресивності у дітей 4-5 років за допомогою казкотерапії

З метою подолання агресивності у дітей 4-5 років спираючись на роботу Шалімова Л.Л. «Казкотерапія як засіб розвитку дошкільнят» було проведено одне дистанційне заняття за допомогою Ютуб-каналу та надано рекомендації батькам, щодо читання казок Р.М. Ткач разом з батьками. Нижче приведемо зміст даних корекційних засобів.

Заняття: «Хай дзвінкий веселий сміх радує довкола всіх» [38,с.112].

Мета заняття: сприяти встановленню позитивних емоційних зв'язків між дітьми групи; подолання агресивності у дітей; виховувати в дітях доброзичливість та почуття гумору; розвивати творче мислення та уяву.

Матеріали та обладнання: лялька-принцеса, два іграшкові дзвіночки, султанчики «квіти»; аудіоапаратура, папір, кольорові олівці.

Хід заняття:

Вихователь ставить перед малюками дзвіночки і розпочинає розмову.

Вихователь: «Малята, сьогодні до нас у гості поспішає цікава казочка.

Прислухайтесь: про її наближення вже сповіщають нам чарівні дзвоники!»

Артикуляційна гра «Дзвіночки – срібні голосочки»

Педагог дзвонить у дзвоники та промовляє віршовані рядки, спонукаючи дітей чітко та виразно повторювати звуконаслідування, які зустрічаються в тексті:

Лунають срібні голосочки –

дін-дон, дін-дон, дін-дон!

Це музикують нам дзвіночки –

дін-дон, дін-дон, дін-дон!

Співають дзвоники весь день –
дзінь-дзень, дзінь-дзень, дзінь-дзень!

Видзвонювати їм не лінь –
дзень-дзінь, дзень-дзінь, дзень-дзінь!

Вихователь: «Мабуть, вам хочеться скоріше дізнатися, про що ж буде сьогоднішня казочка? (Так.) А буде вона, друзі, про одну принцесу, яка ніколи в житті не сміялася».

Бесіда «Принцеса-Несміяна»

Педагог показує дошкільнятам принцесу. Звучить тиха печальна мелодія.

Вихователь: «Отже, нашу принцесу так і звали – Несміяною.

Як ви вважаєте, якщо Несміяна не вміла сміятися і навіть усміхатися, то якою була її вдача: веселою, життєрадісною чи, навпаки, — печальною та похмурою?» (Відповіді.) «Що всі постійно бачили на обличчі принцеси: посмішку чи сум і сльози?» (Сум і сльози.)

«Принцеса Несміяна була щодня сумною, плаксивою та вередливою. Вона не вміла ані гратися, ані розважатися, ані жартувати.

Дивлячись на заплакане і печальне обличчя принцеси, навіть найвеселіші мешканці казкового королівства втрачали гарний настрій і ставали теж... Якими? (Невеселими, похнюпленими.) Вони тяжко зітхали і мріяли про те, щоб Несміяна нарешті змінилася. Як ви думаєте, якою хотіли бачити всі оточуючі цю дівчинку? (Веселою, радісною, усміхненою.) І знаєте, друзі, від своєї плаксивої вдачі принцеса страждала сама. Але вона нічого не могла із собою вдіяти. Чим більше Несміяна дивилася у дзеркальце на свої скривлені губи та зарюмсані щічки, тим ще більш сумною ставала. А вам, малята, хотілося б допомогти цій казковій принцесі? Це можна зробити, навчивши її... Чого?» (Веселого сміху, ігор та розваг, цікавих жартів.)

Дорослий пояснює малюкам, що потрапити в казкове царство, де мешкає принцеса Несміяна, можна, тільки перетворившись на чарівні квіти.

Діти одягають квіткові султанчики і присідають навколо ляльки.

Вихователь: «Ось ми, малята, вже й у казці! Чи спробуємо ми розсмішити, розвеселити Несміяну? Як ви думаєте, цю непросту справу ми доручимо комусь одному чи займемося цим дружно, спільно, усі разом?» (Займемося спільно.)

Розігрування казки «Як квіти принцесу розсмішили» Під час інсценування казки дорослий керує лялькою, а діти, які виконують ролі квітів, підтримують відповідний сценічний діалог за допомогою педагога.

Принцеса: «Хто там прийшов?»

Квіти: «Це ми, чарівні квіточки».

Принцеса: «Навіщо ви прийшли? Я вас не кликала!»

Квіти: «Ми хочемо розвеселити тебе, навчити тебе сміятися, посміхатися.»

Принцеса: «Не вийде у вас нічого! (Схлипує.) Ніхто не допоможе мені... Не хочу й дивитися на вас...»

Вихователь: «Даремно, принцесо. Розкажіть, малятка, які ви, квіточки, на вигляд?»

Квіти: «Ми дуже красиві, гарні, чудесні, яскраві та барвисті.»

Принцеса: «Напевно, ви й не пахнете зовсім...»

Квіти: «Ні, ми ароматні, духмяні, пахнемо дивовижно, приємно, ніжно.»

Принцеса: «Як же ви будете веселити мене, коли ви, мабуть, самі печальні, невеселі та заплакані?»

Квіти: «Ні, ми радісні, веселі, любимо сміх, розваги та гру!»

Принцеса: «Ну добре, якщо так, то спробуйте, чарівні квіти, мене розвеселити.»

Вихователь: «У світі існує багато радісних, веселих речей – дотепні віршики та добрі жарти, запальні танці та бадьорі пісні. Із чого ж ми почнемо, діти-квіти?»

У процесі розгортання подальшого сюжету казки діти пропонують та виконують (підгрупами та разом) різні художні номери відповідної емоційної спрямованості. Наприклад, спочатку розказують вірш М. Рильського «Білі

мухи», потім декламують жартівливу скоромовку, народну потішку (на вибір малят), виконують фрагмент веселого танцю («Гопак»), пісеньки-щедрівки, рухливої гри «Струмочок» тощо.

По ходу казки вихователь повідомляє малятам, що принцеса Несміяна плаче вже не так гірко, витерла слізки, перестала тяжко зітхати, зацікавилася побаченим, припинила сумувати, трішки всміхнулася і, нарешті, стала дзвінко й весело сміятись, аплодуючи маляткам-квітам.

Вихователь: «Молодці, квіточки!»

Принцеса: «Дякую вам, друзі! Тепер я буду іншою – радісною, веселою та щасливою. І хочу всім розказати, як вам, чарівні квіточки, вдалося мене розвеселити!»

Вихователь: «А щоб наша принцеса нічого не забула, давайте гарненько нагадаємо їй про те, як ми її смішили, розважали-веселили!»

Переказ казки

Дітям пропонується стисло переказати розіграну казку. Дошкільнята за допомогою дорослого виконують завдання, розповідаючи від першої особи.

Вихователь: «Як ви думаєте, діти, якби ви самі були сумними та безрадісними, недружними та ненаполегливими, вам би вдалося розсмішити нашу принцесу? (Ні.) Яка вдача, які якості допомогли вам зробити цю добру справу? (Весела, дружна вдача, бадьорість, доброзичливість, старанність.) Правильно. І тепер добра справа вже зроблена: наша принцеса весело всміхається, радість осяяла все царство. Отже, діточкам час перетворитися і знову стати малятками – симпатичними хлопчиками та дівчатками!»

Звучить урочиста мелодія. Педагог плескає у долоньки, спонукаючи вихованців зняти султанчики:

Раз, два, три, малюки!

Я чарую залюбки:

Всі, хто був тут квіточками,

Стануть знову діточками!

Вихователь: «Погляньте, малята: щойно у вас були стебельця, листочки й пелюстки, а зараз знову з'явилися ручки та пальчики. А вони в наших діточок дуже вправні та умілі.»

Пальчикова гра «Вправні пальчики»

Діти виконують ігрові рухи пальчиками в супроводі читання віршованого тексту.

Ручки і пальчики можуть звучати:

(Показують долоні, розставивши пальці.)

Ось як вони аплодують, малята.

(Ритмічні оплески.)

Ось як вони стукотять голосненько,

(Стукання спочатку кінчиками пальців, а потім кулачками по столу або підлозі.)

Навіть і щиглики роблять гарненько.

(Діти обома руками виконують щиглики об підлогу, намагаючись зробити їх якомога голоснішими.)

А як маленькі долоньки потру я –

(Потирають розправленими долонями біля вуха.)

Тихий шумок, прислухаючись, чую.

(Гладять себе по вушках.)

Вихователь: «Добре, що серед нас, малята, немає жодної такої сумної дитини, якою була принцеса на початку казочки. Чи всі ви, дітки, умієте дзвінко та весело сміятись?» (Так.)

Психологічно-артикуляційна вправа «Хто сміється найвеселіше?»

Дошкільнятам пропонується пригадати якусь смішну подію й уявити, що до їхнього ротика потрапила невгамовна «смішинка», від якої просто неможливо позбавитися. Діти примружують оченята, губи розтягують у посмішці і видають звуки, намагаючись відтворити різний сміх: «Ха-ха-ха, хі-хі-хі, хе-хе-хе, хо-хо-хо». Темп та динаміку сміху малята можуть варіювати за власним задумом.

Арт-терапевтична робота «Малюнок для Несміяни»

Дорослий просить малят на згадку про сьогоднішню казкову пригоду намалювати для принцеси Несміяни який-небудь малюнок. «Цей малюнок, – уточнює дорослий, – може бути будь-яким, але він обов’язково має бути радісним: веселим або кумедним, щоб, чого доброго, принцеса знову не засумувала чи заплакала».

Діти отримують приладдя для виконання образотворчого завдання (папір та олівці) і малюють у супроводі тихої музики.

Заняття закінчується.

«50 целебных сказок для детей» Ткач Р.М. - книга для батьків, дідусів і бабусь, а також психологів-початківців. Автор розкриває технологію написання терапевтичних казок і ємко описує специфіку казкотерапії психосоматичних захворювань і поведінкових проблем, ділиться випадками з практики і пропонує приклади терапевтичних казок. Як приклад казка, яка може вирішити поведінкові проблеми [34,с.146]:

«Могутній дуб і маленький кабанчик»

(казка для агресивних дітей)

«На одній сонячній галявині в середині густого лісу жила сім’я кабанчиків: тато, мама, п’ять дочок і маленький кабанчик-синочок. Дорослі кабани дуже любили своїх діток, а дітки любили своїх батьків.

На тій же галявині, де жили кабани, ріс могутній дуб. Дуб був величезним: його коріння йшли глибоко в землю, а гілки піднімалися високо в небо. У тіні його великої крони можна було сховатися від спекотного сонця, а за могутнім стовбуром від проливних дощів і колючих вітрів. Але найголовніше, щороку на дубі дозрівало так багато смачних жолудів, що кабани могли харчуватися ними все літо і всю осінь.

Восени, коли жолудів ставало мало, кабани розривали ґрунт у пошуках солодких корінців або харчувалися гілочками. Але маленький кабанчик не хотів їсти корінці і гілочки, він любив тільки жолуді.

І ось одного разу, коли на землі навколо дуба не виявилось жодного плоду, кабанчик розбігся і з усієї сили вдарив по дереву копитцями. На землю впало кілька дозрілих плодів. Тоді він знову розбігся і знову вдарив по дубу, і на землю знову впало кілька плодів. Тепер кожен раз, коли кабанчик хотів жолудів, він розбігався і бив по дереву.

Батьки говорили йому, що не можна бити по дубу копитцями, потрібно бути терплячим і вихованим. Мама вчила сина:

«Ти можеш ввічливо попросити у могутнього дуба скинути кілька стиглих жолудів на землю, або дочекатися, коли жолуді дозріють і самі впадуть на землю, або коли подує вітер і зірве плоди з гілочок. Але бити по дереву копитцями не можна!».

Тільки синочок не слухався своїх батьків. З того місця стовбура, куди кабанчик бив копитцями, впала кора, і утворилася велика-превелика рана.

Минуло літо. Осінь змінилася холодною зимою, і сім'я кабанчиків пішла на зимовище в гушавину лісу. А дуб, поранений і побитий, залишився мерзнути на своїй галявині.

Настала весна, кабанчик-синочок, зміцнілий і подоросліший, разом з родиною повернувся на галявину і ... не впізнав свій улюблений дуб. На всіх деревах вже розпустилися молоді листочки. І тільки могутній дуб стояв сумний. Його гілочки більше не тягнулися до неба, його коріння не шукали воду глибоко в землі, його могутній стовбур став тоншим і слабкішим.

«Що з тобою трапилося? Чому на твоїх гілочках немає листочків? А де маленькі квіточки, які перетворюються в солодкі жолуді? Хто посмів тебе образити? – питав кабанчик у дуба, обходячи його навколо. – Може, це зимові холоди тебе знесли? А може, снігові хуртовини тебе застудили? А можливо...».

І раптом кабанчик побачив на стовбурі дуба велику рану.

– Хто посмів тебе так поранити? – запитав він у дуба.

– Це сліди твоїх копитець, – сумно зітхнув дуб. Через ці рани мене покидають сили. Хоча моє коріння як раніше шукає у землі цілющу вологу і

дбайливо несе до стовбура, вода не може дійти до верхніх гілочок і напоїти їх.

– Чому? – засмутився кабанчик.

– Подивися уважно на мою рану, і ти сам зрозумієш чому, – відповіло дерево.

Кабанчик підійшов до дуба ближче і побачив, як з рани часто-часто падають крапельки. Крапельки схожі на сльози. Дуб плакав, йому було дуже боляче. Соромно стало кабанчику, сіл він поруч з деревом і теж заплакав:

«Чому він не слухав маму? Як він міг так жорстоко вчинити з улюбленим дубом? Що тепер робити?».

Раптом на гілку дуба сіла сорока, побачила вона сумного кабанчика і питає:

– Кабанчик, що сталося? Чому ти плачеш? Хто тебе образив?

– Ні, сорока, не мене образили, а я образив. Скалічив я свій улюблений дуб. Не ховатися нам більше в його тіні, не їсти солодких жолудів, – відповів кабанчик і заплакав ще дужче.

– Не плач, кабанчик. Я знаю, як горю твоєму допомогти. На далекому болоті росте диво-трава, сила у тій траві лікувальна. Зірви її вночі і принеси разом з болотною водою до дуба. Спочатку промий рану болотною водою, а потім наклади на неї чудо-траву. Тільки пам'ятай: траву накладаєш, а сам примовляй. Ось рана і заросте, – пострекотала сорока і полетіла геть.

– Що примовляти? – навздогін закричав кабанчик.

– Які слова?

– Чарівні ... – пролунав голос птахи.

У той же вечір кабанчик відправився на далеке болото. Жаби допомогли йому знайти чудо-траву і принесли кілька латаття, наповнених болотною водою. Рано вранці кабанчик повернувся на галявину до могутнього дуба. Він підійшов до дерева, обережно промив рану болотною

водою, дбайливо наклав на неї чудо-траву і сам не помітив, як почав примовляти:

«Я більше ніколи не буду по тобі бити копитцями. Вибач мене. Все буде добре. Пробач мені, будь ласка...».

І сталося диво. Рана на дубі швидко затягнулася, гілочки весело потягнулися до ранкового сонечка. Кабанчику почулося, ніби десь, зовсім поруч, розпочався святковий салют, це на гілочках почали дружно лопатися бруньки і розпускатися молоді листочки.

Того літа вдячний дуб вродив так багато жолудів, що їх вистачило кабанчикам до наступного року. А кабанчик більше ніколи не бив копитцями по дереву і стежив, щоб і інші тваринки не кривдили його улюблений дуб» [34, с.146].

Також батькам агресивних дітей було надано рекомендації щодо спілкування з ними:

- 1.Бути уважними до потреб дитини.
- 2.Демонструвати модель неагресивної поведінки.
- 3.Бути послідовними у покараннях дитини. Наказувати необхідно тільки за конкретні вчинки. Покарання не повинні принижувати дитину.
- 4.Розширювати поведінковий репертуар дитини, навчати її прийнятним формам вираження гніву і відпрацьовувати навички неагресивного реагування в конфліктних ситуаціях.
- 5.Навчати розпізнаванню власного емоційного стану і стану оточуючих людей.
6. Розвивати здатність до співпереживання.
7. Вчити брати відповідальність на себе.

Отже, запропонована методика корекції агресивності у дітей 4-5 років за допомогою казкотерапії являється ефективною та допомагає малюкам покращити емоційний стан, знизити рівень тривожності та агресії.

3.2. Ефективність запропонованої методики корекції агресивності у дітей 4-5 років

Після проведення зазначеної вище програми корекції агресивності та з метою визначення її ефективності нами у дистанційному режимі батькам дитини було надано тести для повторного визначення агресивності дітей: тест «Руки»; методика визначення емоційної сприйнятливості дитини; методика «Неіснуюча тварина» М. З. Друшкевич.

Особливості виконання методики «Неіснуюча тварина» нами було описано вище.

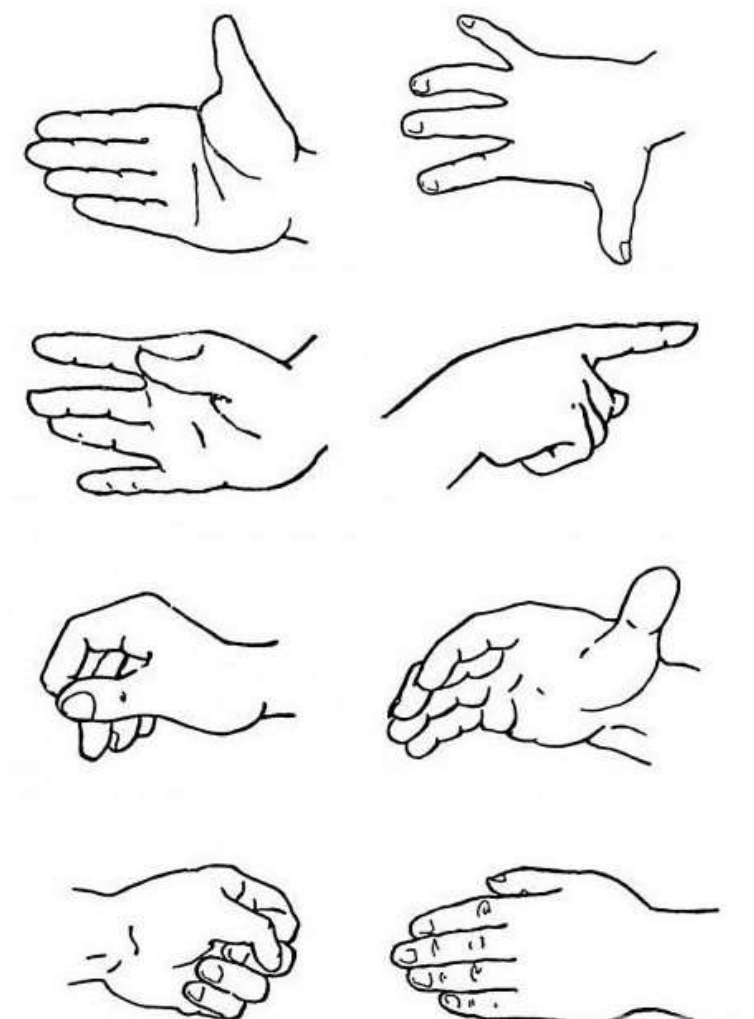
Тест «Руки» Вагнера призначений для діагностики агресивності. Методика може використовуватися для обстеження як дорослих, так і дітей.

Інструкція до тесту:

«Уважно розгляньте запропоновані Вам зображення і скажіть, що, на Вашу думку, робить ця рука?»

Якщо досліджуваний вагається з відповіддю, йому пропонується запитання: «Як Ви думаєте, що робить людина, якій належить ця рука? На що здатна людина з такою рукою? Назвіть всі варіанти, які можете собі уявити».

Стимульний матеріал – стандартні 9 зображень кисті руки і одна без зображення, при показі якої просять уявити кисть руки і описати її уявні дії (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Стимульний матеріал до тесту «Руки»

Зображення пред'являються в певній послідовності і положенні.

При нечіткій і двозначній відповіді просять пояснень, запитують: «Добре, а що ще?», але не нав'язують жодних специфічних відповідей. Якщо експериментатор відчуває, що його дії чинять опір, рекомендуємо перейти на іншу карту.

Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні.

Кількість варіантів відповідей по картці не обмежується. Бажано отримати чотири відповіді. Якщо кількість відповідей менша, вкажіть, чи є бажання сказати що-небудь ще про даний малюнок руки, а в протоколі, наприклад, в єдиному варіанті відповіді, його значення позначається знаком

* 4, тобто ця унікальна альтернативна відповідь присуджується замість чотирьох балів один.

Важливо у всіх можливих випадках (якщо дослідник не протестує) мінімізувати невизначеність відповіді, заповнювати зміст тверджень типу "хтось, щось, хтось" тощо. Обробка результатів:

При обробці результатів відповідь кожного суб'єкта присвоюється одній із 11 категорій.

Агресія (А). Рука сприймається як домінуюча, травмуюча, активно стискає будь-який предмет, що має агресивну дію (щипання, ляпання, штовхання комах, готові до удару тощо).

Вказівка (У). Рука бере участь в імперативних діях: вона веде, спрямовує, перешкоджає, домінує над іншими людьми (диригує оркестром, інструктує, читає лекції; викладач каже учневі: «вийди», поліцейський зупиняє машину тощо).

Страх (С). Рука реагує як жертва агресивних проявів іншої людини або прагне захистити кого-небудь від фізичних впливів; можна сприймати як каліцтво. У цю категорію також входять відповіді, які, як правило, заперечують агресію (не зла рука; кулак стиснутий, але не для удару, піднята рука за страх, рука, відхилення тощо).

Емоційність (Е). Рука виражає любов, позитивне емоційне ставлення до інших людей; бере участь в акції, висловлює прихильність, позитивне ставлення, доброту (доброзичливе рукостискання; поплескати по плечу; рукою, пестити тварину, дарувати квіти; обіймати тощо).

Комунікація (К). Рука бере участь у комунікативних заходах: зв'язатися з ким-небудь, зв'язатися або шукати контакт. Партнери перебувають у положенні рівності (жест у розмові, мова жестів, показаний шлях тощо).

Залежність (З). Рука виражає підпорядкованість оточуючим: бере участь у комунікативних діях у положенні «знизу», успіх якого залежить від доброзичливого ставлення іншої сторони (прохання; солдат вшановує

офіцера, студент піднімає руку за запитання; рука тягнеться; людина зупиняє машину тощо).

Демонстративність (Д). Рука проявляє себе різними способами, бере участь у демонстрації (показує «Ок», захоплюється манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

Інвалідність (ІВ). Рука пошкоджена, деформована, хвора, не здатна діяти (травмована рука, хвора або вмираюча рука, зламанний палець тощо).

Активна безособовість (АБ). Рука бере участь у некомунікаційних діях; однак рука повинна змінити своє фізичне розташування, докласти зусиль (втягує нитку в голку, пише, шиє, їздить на машині, плаває тощо).

Пасивна безособовість (ПБ). Рука знаходиться в спокої, або є схильність до дій, які не вимагають завершення присутності іншої людини, але рука все одно не змінює свого фізичного стану (лежить, відпочиває, тихо витягнута; людина відпочила на столі; висіла під час сну; і т.д. п.).

Опис (О). Ця категорія включає описи неприв'язаної руки (пухка рука, симпатична рука, рука дитини, рука хворої людини тощо).

Після категоризації обчислюється кількість тверджень у кожній категорії. Максимальна кількість балів, яку може набрати дослідник, враховуючи, що він дає чотири відповіді на кожну карту - 40. Однак він може дати більше відповідей в одній категорії і менше в іншій.

Розглядаються відповіді, що відносяться до категорій "Агресія та інструкція": пов'язані з готовністю суб'єкта бути більш агресивним та не бажаним адаптуватися до навколишнього середовища.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому ймовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Інвалідність», не враховуються при оцінці ймовірності агресії, тому їх роль

у цій галузі поведінки нестабільна. Ці відповіді можуть лише прояснити мотиви агресивної поведінки.

Категорії «Активна безособистість» та «Пасивна безличність» також не включаються до аналізу, оскільки їх вплив на агресивну поведінку неоднозначний.

3. Методика «Визначення емоційної сприйнятливості дитини».

Матеріали та обладнання: дві картки із зображеннями «смайликів» (усміхненого та сумною).

Дитині пропонується обрати і показати ту чи іншу картку, відповідаючи на запитання педагога:

Яким буде обличчя дитини, яка грається з молодшими за неї малятами?

Який вигляд матиме малюк, що гуляє з мамою?

...хлопчик, що зчиняє бійку?

...дівчинка, яка одягається на прогулянку сама, без сторонньої допомоги?

...малюк, що грається в групі старших дітей?

...хлопчик, який лягає спати сам?

...дитина, яка вмивається?

...дівчинка, яку сварять?

...хлопчик, який грається на самоті?

...дитина, яка бачить недалеко від себе злого собаку?

...дівчинка, яка прибирає свої іграшки?

...дитина, яку за погану поведінку поставили в куток?

...хлопчик, який з батьками йде вулицею?

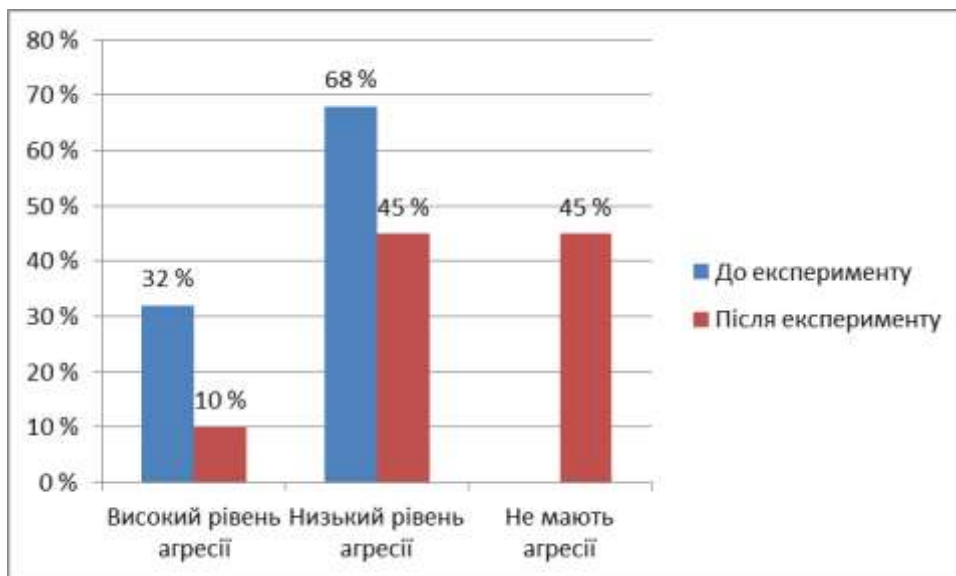
...малюк, який їсть за столом сам?

Обробка отримання результатів:

Якщо дитина показує зображення сумного обличчя 0-4 рази, для неї є характерним оптимістичний настрій, позитивне сприймання довкілля та низький рівень тривожності.

Якщо кількість показів такої картинки перевищує 8, можна говорити про надвисокий рівень тривожності, страху та перевагу негативних емоцій малюка.

Результати тестування за методикою «Неіснуюча тварина» у кінці експерименту показали, що рівень агресивності у досліджуваній групі дітей значно зменшився: якщо на початку дослідження було виявлено 32% дітей з високим рівнем агресії, то у кінці – лише 10% (1 дитина), виявлений низький рівень агресії виявлений у 45% (4 дитини) та агресія не відмічається у 45% дітей (4 дитини) (рис. 3.2). Дитина з високим рівнем агресивності намалювала злу тварину з великими зубами; діти з низьким рівнем агресії намалювали тварину що плаче, дожинає іншого звіра, тварину що ламає кущик та тварина що навчає свою дитинку. Діти які не мають агресії зобразили щасливу тварину.

Рис. 3.2. Результати тестування за методикою «Неіснуюча тварина»

За методикою «Руки» одна дитина за 8 варіантами зображення рук визначала відповіді, що відносяться до категорій «Агресія» і «Вказівка» та пояснюють, як пов'язані з готовністю досліджуваного до вищого прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення.

У п'ятьох дітей пояснення зображення рук відносилися до категорій «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність», що відображає

тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому ймовірність агресивної поведінки незначна.

Двоє дітей обрали категорії «Активна безособовість», «Емоційність», «Комунікація», про них можливо сказати, що вони також мають спрямованість до соціальної адаптації та низького рівня агресивності.

Остання методика «Визначення емоційної сприйнятливості дитини» надала наступні результати: одна дитини має надвисокий рівень тривожності, страху та перевагу негативних емоцій; всі останні мають оптимістичний настрій, позитивне сприймання довкілля та низький рівень тривожності.

Отже, запропонована методика корекції агресивності у дітей 4-5 років за допомогою казкотерапії являється ефективною та допомагає малюкам покращити емоційний стан, знизити рівень тривожності та агресії.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та емпіричне дослідження проблеми агресивності дітей дошкільного віку та особливостей його психокорекції дозволило зробити наступні висновки:

Слід мати на увазі, що для дітей, так само як і для дорослих, характерними є дві форми агресії: не деструктивна та ворожа деструктивність.

Не деструктивна агресивність – це механізм задоволення бажання, досягнення цілей та адаптації здібностей. Це спонукає дитину до змагань у зовнішньому світі, захищати свої права та інтереси, формувати знання та вміння розраховувати на себе.

Ворожа деструктивність - це не тільки зла та ворожа поведінка, а й бажання комусь нашкодити та насолодитися цим.

Психологічна корекція – це метод комплексного психологічного впливу на дитину (підлітка) з метою зміни її життєвих настанов, поглядів, навичок поведінки, а також розвитку таких психічних функцій, як пам'ять, увага, мислення.

Казкова терапія - це процес пошуку, сенсу, інтерпретації знань про світ та систему взаємин у ньому; переведення казкового змісту в реальність; процес об'єктивації проблемних ситуацій, активізація потенціалу особистості, всебічне навчання та виховання; терапія з навколишнім середовищем, особлива казкова ситуація, в якій можна реалізувати мрію, а головне - почуття безпеки.

Психокорекційні казки створені, щоб м'яко впливати на поведінку дитини. Вони дозволяють виправити поведінку дітей чи особисті риси (сором'язливість, бездумність, настроєність, жадібність тощо). Психокорекційна казка також може навчити дітей ввічливості, доброти та турботи.

Під час діагностики агресивності дітей дошкільного віку методами казкотерапії були використані такі методики, як: «Крокодил», «Неіснуюча тварина», «Кактус».

У дослідженні брали участь вихованці закладу дошкільної освіти №4 міста Херсон.

Діти з високим рівнем агресії виявили більш схильні до поведінки, що говорить про фізичну агресію. Вони дотримуються забороненої поведінки щодо своїх однолітків. Слід також зазначити, що для цих дітей характерна відсутність співпраці та компромісу. Агресивних дітей об'єднує одне спільне - неможливість зрозуміти інших людей. Вони не можуть дотримуватися правил гри, підтримувати інших. Коли конфлікт посилюється, вони стають роздратованими і не мають самоконтролю.

Результатом аналізу психолого-педагогічної літератури та проведених досліджень було встановлено, що казкова терапія є ефективним методом корекції дитячої агресії.

З метою подолання агресивності у дітей 4-5 років та враховуючи стан карантину в країні спираючись на роботу Шалімова Л.Л. «Казкотерапія як засіб розвитку дошкільнят»[38],нами було проведено одне дистанційне заняття за допомогою Ютуб-каналу та надано рекомендації батькам, щодо читання казок Р.М. Ткач разом з батьками.

Після проведення зазначеної вище програми корекції агресивності та з метою визначення її ефективності нами у дистанційному режимі батькам дитини було надано тести для повторного визначення агресивності дітей: тест «Руки»; методика визначення емоційної сприйнятливості дитини; методика «Неіснуюча тварина» М. З. Друшкевич.

Результати тестування за методикою «Неіснуюча тварина» у кінці експерименту показали, що рівень агресивності у досліджуваній групі дітей значно зменшився: якщо на початку дослідження було виявлено 3 дітей з високим рівнем агресії, то у кінці – лише 1 дитина.

Отже, запропонована методика корекції агресивності у дітей 4-5 років за допомогою казкотерапії являється ефективною та допомагає малюкам покращити емоційний стан, знизити рівень тривожності та агресії.

Аналіз результатів дослідження показує, що використання нашої програми корекції з елементами казки допомогло гармонізувати емоційний стан дітей, розвинути навички спілкування, знизити рівень агресії та спонукало дітей до читання книг, а саме казок.

Подальші дослідження цього ми бачимо в напрямку розробки ефективних методів корекції з елементами казкової терапії для різних вікових категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна дитина : як їй допомогти / Упоряд. О. А. Атемасова. – Х. : Вид-во «Ранок», 2010. – 176 с.
2. Алоимова М.В., Трубников В.М. Психогенетика агресивности // Вопросы психологии. – 2000. – №6. – С. 112-123.
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку – Я у Світі / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – 3-тє видання, випр. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
4. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
5. Бреслав Г.Е. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: науч. пособие для специалистов и дилетантов / Г.Е. Бреслав. – СПб : Речь, 2007. – 144 с.
6. Бэррон Р. Агрессия / Р.Бэррон, Д. Ричардсон. – СПб : Питер, 2001. – 352 с.
7. Вачков И.В. Введение в сказкотерапию, или Избушка, избушка, повернись ко мне передом.../ И.В. Вачков. – М. : Генезис, 2011. – 288 с.
8. Дубинська О. Казкотерапія як засіб розвитку творчих здібностей дошкільників / О. Дубинська // Психолог дошкілля. – 2014. – №10. – С. 12-13.
9. Емоційний розвиток дитини / Упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник – К. : Мікрос – СВС, 2003. – 112 с.
10. Журавель Т.В. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки / Т.В. Журавель, Т.Л. Лях, О.М. Нікітіна; за ред. Т.В. Журавель. – К., 2010. – 168 с.
11. Зверєва І.Д. Соціальна робота в Україні / І.Д. Зверєва, Г.М. Локтінова. – Київ : ЦНЛ, 2004. – 256 с.
12. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб : Речь, 2000. – 185 с.

13. Карпінська Т.С. Ефективність профілактики агресивної поведінки дошкільників засобами рухової ігрової діяльності / Т.С. Карпінська / Вісник Прикарпатського університету. Серія : Фізична культура. – 2010. – Вип. 12. – С. 66-70.
14. Карпінська Т.С. Психологічна профілактика агресії у дошкільників : [методичні рекомендації для студентів] / Т.С. Карпінська. – Івано-Франківськ, 2011. – 50 с.
15. Кернберг О.Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О.Ф. Кернберг; пер. с англ. А.Ф. Ускова. – М.: Класс, 2001. – 368 с.
16. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 – «Загальна психологія, історія психології». – К., 2002. – 21 с.
17. Лабиринт души: терапевтические сказки / под редакцией О.В. Хухлаевой, О.Е. Хухлаева. – 7-е изд. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2010. –175 с.
18. Мосина Е.С. Почему облака превращаются в тучи? Сказкотерапия для детей и родителей / Е.С. Мосина – М. : Генезис, 2012. – 160 с.
19. Наговицин А.Е. Типология сказки / А.Е. Наговицин, В.И. Пономарева. – М. : Генезис, 2011. – 336 с.
20. Одінцева А.М. Метод казкоаналізу в дослідженні етнічної ідентичності // East European Journal of Psycholinguistics. – Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. – Vol. 2, No 2. – P. 135- 144.
21. Одінцева А.М. Психологічний потенціал казки як методу розвитку життєвої ролі // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Вип. 1. – Т. 1. – Херсон, 2014. – С. 69–73
22. Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии: Перев. с англ. / В. Оклендер. – М.: Независимая фирма «Класс», 2003. – 336 с.

23. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – Чернівці: Книги – XXI, 2010. – 464 с.
24. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учебное пособие / А.А. Осипова. – М. : Сфера, 2002. – 510 с.
25. Осьодло В.І. Психодіагностика: Курс лекцій / За заг. ред. М.С.Корольчука. – К. : КиМУ, 2004. – 325 с.
26. Охрімчук Р.М. Як працювати з агресивною дитиною: навч. метод. посіб. / Р.М. Охрімчук. – К.: ДЦССМ, 2004. – 64 с.
27. Павелків В.Р. Психологічні засоби корекції міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Віталій Романович Павелків . – Київ : Б.в., 2006. – 20 с.
28. Плескановська А. Попередження та корекція агресивності / А. Плескановська // Відкритий урок. – 2011. – №4. – С. 26-32.
29. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів/ Тамара Іллівна Поніманська. – К. : Академвидав, 2006 – С. 210-394.
30. Практикум по психологическим играм с детьми и подростками / Азарова Т.В., Барчук О.И., Беглова Т.В. и др. – С-Пб. : Питер, 2006. – 304 с.
31. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодшого школяра / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х. : Вид-во «Ранок», 2010. – 176 с.
32. Рожков О.П. Коррекция агрессивного поведения детей от 5 до 14 лет: Методическое пособие для студентов по курсу «Психолого-педагогическая коррекция» М. : МПСИ, Воронеж:НПО МОДЭК, 2007. – 56 с.
33. Севастьянова Т.В. Позбавляємося від агресії за допомогою гри / Т. В. Севастьянова // Дошкільне виховання. – 2008 . – № 12 . – С. 77-80.
34. Ткач Р.М. 50 целебных сказок для детей / Р.М. Ткач – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2018. – 216 с.

35. Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем / Р.М. Ткач. – СПб : Речь; М.: Сфера, 2008. – 118 с.
36. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2006. – 480 с.
37. Черняева С.А. Психотерапевтические сказки и игры / С.А. Черняева. – СПб : ООО «Речь», 2002.– 168 с.
38. Шалімова Л.Л. «Казкотерапія як засіб розвитку дошкільнят» / Л. Л. Шалімова. – Х. : Вид-во «Ранок», 2018. – 160 с.
39. Шебанова С.Г. Психокорекція агресивної поведінки // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 3. – С. 15-23.
40. Шестакова Е.Г. Агрессивность в структуре личности: интегративный подход: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.04 / Елена Георгиевна Шестакова. – Пермь : 2011. – 22 с.
41. Эльконин Д.Б. Психолого педагогическая проблемы и задачи // Психодиагностика и школаК.И.Гуревича. – Таллинн, 2000. – 124 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

